

Nr 443

Av herr **Lundberg**, om utredning angående förvärv åt kronan av vissa markområden, m. m.

Järnhanteringen och bruksrörelsen har gamla anor i Uppland. Gustav Vasa var den förste svenske kung, som systematiskt sökte utveckla vår järnhantering. Kronan ägde i Uppland stora domäner, och Gustav Vasa nyttjade malmtillgångarna för att bygga upp en bruksrörelse, som för sin kolfångst m.m. nyttjade de stora markområden kronan ägde.

Under Johan III:s, Gustav Adolfs, Axel Oxenstiernas och drottning Kristinas tidevarv med de olyckliga krigen och med den ansvarslösa statsförvaltningen, som hänsynslöst nyttjade kronans egendomar för att klara skulder, samt adelns och de s.k. herremännens omåttliga makt och penningbegär skövlades inte bara kronans stora domäner, utan adeln gjorde även djupgående rättskränkningar på allmogens egendom. De vid kronoegendomar anlagda bruken överfördes till enskilda, och eftersom förfalskningarna av handlingar, kartor m.m. under dessa år hade högkonjunktur i vårt land kunde de maktägande utan svårighet med maktmedel lägga beslag på den egendom de behövde för järnhanteringen och för att stilla makt- och penningbegär.

För att allmogen inte skulle uppmärksamma den olagliga hanteringen var de maktägande försiktiga med att göra inskränkningar i de urgamla allmogerrätterna att få nyttja vattendrag till fiske och skogen till husbehovsbränsle. En inskränkning på dessa rättigheter skulle omedelbart gjort bygdebefolkningen uppmärksam på de transaktioner de makthavande hade för sig. Skogsförvärv och nyttjande av vissa skogsområden var direkt knutna till att bruksrörelsen upprätthölls; detta gällde även uppdrämningsrätten. Markområdena var upplåtna för att åt länet säkra en råvarubas för järnhanteringen. Under denna tid hände inom de domäner som Louis De Geer förfogade över övergrepp mot både enskild och samhällelig egendom. Befolkningen saknade läs- och skrivkunighet, den var för sin utkomst beroende av bruket, och om den ändock var uppstudsigt kunde piskan och allmänhetens rättslöshet tvinga fram det överheten ville.

Under De Geers släktdynasti fanns det dock en regel om ömsesidig respekt för vissa gamla rättigheter, och så länge dessa respekterades kunde bygdebefolkningen fördra även övergreppen. Däremot har gränsdragningen mellan olika fastigheter varit föremål för ständiga tvister, speciellt då det gällt bygränserna. Att bygdens befolkning fick sin utkomst till viss del på bruken medförde även en viss intressegemenskap under de tider av nöd, elände och död som följde i de evinnerliga krigens spår.

Upplandsbruken fick uppleva skiftande öden. År 1917 såldes Lövsta bruk med underlydande från fideikommisssegendomen för att ingå i det nybildade Gimo-Österby bruks aktiebolag. Detta bolag startade i högkonjunktur under en ledning som saknade både ansvar och kunnighet. Därmed började en mörk tid för bruken och dess befolkning. Bit för bit har de gamla banden och förutsättningarna för bruksrörelsen brutits sönder. Bolagsväldet gjorde sitt intåg med att ta vara på alla förmåner och s.k. rättigheter utan att på ett liknande sätt uppmärksamma de skyldigheter som följde med förvärvet. Järnbruk och sågverk nedlades, men de stora råvarutillgångarna behölls och nyttjades för industri som låg utanför länet. Andra företag har fått överta ansvaret för befolkningens existens och trygghet, men bolaget tog trots detta hand om de stora råvaruområdena. Gimo-Österby AB har senare underställts Korsnäsbolaget, och därmed bortföll all respekt för den befolkning som bodde och levde sitt liv inom den stora koncernens landområden. Vid sågverksdriftens baggböleri i Norrland gavs många prov på ansvars- och hänsynslöshet, och tyvärr kan man säga att de gamla bruksområdenas befolkning har fått pröva på vad en ansvarslös bolagsledning kan skapa i fråga om vantrivsel i en hel bygd.

Korsnäsbolaget äger en total areal i Uppland av 90 000 hektar. Inom detta område ligger en hel del sjöar och vägar som sedan urminnes tid brukats gemensamt och varit allmän egendom. Bolaget äger stora strandområden vid havet, och under senare tid har det även börjat att ockupera holmar och skär som aldrig ingått i dess ägande. Då det inte finns någon myndighet som har tillsynen eller ansvaret för att skydda allmogens urgamla rättigheter till viss mark, är det en tidsfråga när de stora folkgrupperna från tätorter m.m. är utestängda från svensk natur. Den s.k. ekonomiska kartan tillämpar linjalmetoden, där de raka linjerna satts i system och godtyckliga gränser har dragits på land men framför allt i de gamla och nya vattenområdena. Vattenområden som ingick i priset för s.k. intrång i fiskerätt, men som redan vid köpet på grund av landhöjning m.m. till stor del var torrlagda, är visst för närvarande föremål för lantmäteriförrättning. Huruvida kronan kan återkräva ersättning för betalt "vattenområde" eller ej torde framtiden utvisa.

I det 90 000 hektar stora markområdet torde ingå stora områden som ockuperats framför allt från kronan men även från bondejordbruk. Hur utvecklingen varit kan belysas genom ett exempel från en marktvist som är aktuell.

I Hållnäs socken ägde en finne Per Hindersson fram till 24 april 1663 ett svedjetorp, några kilometer från Leufstabruk. Den dagen ordnades en köpehandling som utan hörande av eller hänsyn till ägaren Hindersson överlät finntorpet till befallningmannen på Leufstabruk Anders Larsson Höök. För att detta skulle få sken av sannolikhetsförfarande infördes en del bonde-

namn representerade av sina bomärken, trots att äganderätten låg hos Hindersson som svedjat och brukat torpet. Rättsförfarandet, uppsättandet av köpehandlingar ordnades genom sonen häradshövdingen Anders Andersson Höök; både far och son var representanter för ägaren till Leufstabruk. Callnäs torp och omgivande markområden tillhörde kronan, som upplåtit marken till svedjebruket samt visst skogsfångst för husbehovsvirke.

I detta fall ordnade häradshövdingen rättshandlingar där han agerade både med namn, hovrättsförfarande samt kartbeskrivningar, trots att man med till visshet gränsande sannolikhet kan antaga att allt klarades av de tre intressenterna fadern, sonen häradshövdingen samt ägaren till Leufstabruk. Gränsvister har senare vid olika tillfällen varit aktuella, men i samtliga dessa tvister har det gällt bygränsens draging, men gränsen för finntorpet Callnäs har inte vid dessa förrättningar diskuterats och preciserats. Vid De Geers försäljning av fideikommisset till Gimo-Österby AB och senare förvärv av detta bolag till Korsnäs aktiebolag har enligt fotostatisk uppgift lagfart erhållits av bolaget på finntorpet Callnäs, och då har arealen växt till 442 tunnland markområde. Hur denna otroliga kromosomväxt av markområdet kunnat ske är icke känt, men den torde vara rätt typisk för hur markförvärv ibland kunnat ske. Det anförda exemplet torde icke vara det enda fallet.

Sedan bolaget förvärvat markområdena och nedlagt industrierna har det övergått till tomtjobberi vid bruken och förbudsskyttverksamhet vid både sjöar och vägar. De stora markområdena har ökats genom förvärv av fastigheter inom områdena, och därmed har de praktiskt taget blivit monopolägare, och "Uppland vår hembygd" har blivit bolagets hembygdssång. Då länets lantbruksnämnd existerar bara till namnet och andra samhällseliga myndigheter icke visat vilja till att skydda allmogens olika gemensamma värden har det nämnda bolaget fått uppträda både godtyckligt och störande i en bygd där det praktiskt taget inte hör hemma.

Eftersom ett bolag kan hålla sig med juridisk expertis då samhället genom ägarnas skatteavdrag får betala kostnaderna därför, finns det inga möjligheter för mindre bemedlade att hävda sin rätt. Bolaget kan också genom stämning eller hot om stämning åsamka den mindre och ekonomiskt svaga grannen skada och bördor som kan skövla både hem och egendom för honom.

Korsnäsbolaget har under senaste åren övergått till att söka göra livet så odrägligt som möjligt för bonde- och arbetarbefolkningen både i glesbygder och i bruks- och andra tätortssamhällen. Förbudsannonser och plakat har blivit vanliga vid fiskevatten som allmogen brukat för fiske och båthållning sedan urminnestid; båtuppläggning på brukets mark är förbjuden, och då bolaget rör om milsvida skogs- och markområden runt om tätorterna finns ingen plats för bygdebefolkningen. Vägar som brukats i

alla tider är numera spärrade genom förbudsskyltar och hot om rättsliga följder, trots att huvuddelen av vägarna byggts genom anslag eller genom att de ingått i bolagskostnaderna och blivit avdragsgilla från skatt. Huruvida befolkningen utan rättslig påföljd skulle få bruka de avstängda vägarna vid eventuell skogseld är väl ovisst.

Denna utveckling är anmärkningsvärd därför att den längre semestern och kortare arbetstiden ställer allt större krav på tillgång både till vattenområden och till svensk natur i övrigt. Korsnäs AB har blivit ett irritationsmoment och en direkt fara för allmogens urgamla rättigheter och torde i sina yttringar vara bland de få bolag som inte kunnat bära det ansvar som följer med stora markinnehav. Då markinnehaven icke är knutna till industri inom Uppland, som de vid tillkomsten under De Geer ändock förut-sattes skola vara, och åtkomstförfarandet till en del markområden synes vara ganska tvivelaktigt, förefaller det vara både rätt och rationellt att samhället återbördar bolagets markområden inom Uppland till stat och samhälle. De skogsindustrier som finns inom länet har behov av skogsprodukterna; markområdenas läge inom en stor tätbygdszon, vari ingår stora samhällen, städer m.m. som har rätt att ställa krav på tillgång till svensk natur för rekreation och trivsel, kräver även tillgång till stora och disponibla fritidsområden; de växande samhällena behöver tillgång på tomt- och industrimark etc. Köpesumman vid förvärvet av fideikommissmarken borde kunna ligga till grund vid ett köp då bolaget genom uttag av råvara etc. mer än väl fått komensation för penningvärdeförsämringen. Expropriationspriset torde genom särskild lagstiftning kunna bestämmas till det pris som betalades vid förvärvet. Detta skulle innebära att expropriation skulle kunna ske till för staten rimliga kostnader. Att det krävs en sär-lagstiftning för att återtaga de gamla kronoegendomarna som riktar sig mot *ett* bolag kan bl.a. motiveras med bolagets sätt att uppträda mot allmänheten sedan det nedlagt den industriella verksamheten och att De Geers försäljning av fideikommisset 1917 erfordrade en sär-lagstiftning för att skydda de kommunala intressena. Nu behöver länets befolkning och andra intressen ett skydd mot ett bolag som inte har det ansvar och den vilja till hänsyn som stora markinnehav måste förutsätta.

För att kostnaden och sättet för expropriation skall kunna fastställas bör frågan utredas och prövas av Kungl. Maj:t, som har att därefter förelägga riksdagen proposition i frågan. I detta sammanhang är det angeläget att frågan om vilka markområden som tagits från kronan, från bönder samt från de för allmänheten enligt gammal hävd upplåtta och disponibla områdena blir utredd så att ifrågavarande områden blir kartlagda och återkrävda. Likaså bör sättet för att erhålla exempelvis lagfart på ett litet svedjetorp och hur landarealen i det angivna fallet kommit att omfatta 442 tunnland utredas. Det är givet att vid utredningen av dessa frågor även

andra för samhället viktiga fakta som kommer i dagen blir beaktade. Speciellt då fritids- och naturintressena.

Med hänvisning till det anförda får jag hemställa,

att riksdagen måtte besluta att hos Kungl. Maj:t begära en skyndsam utredning av de frågor som ovan anförts samt framläggande för riksdagen av en proposition om att de markområden som Korsnäs AB — Gimo-Österby AB — har i Uppland genom expropriation återföres i statens ägo, att ägo- och gränsdragningen mellan olika grannar till det gamla fideikommissområdet blir föremål för en ingående granskning och att Kungl. Maj:t genom ett speciellt organ får uppsikt över och en bevakning av de markområden som skall stå till allmänhetens fria förfogande för rekreation och fritidsändamål.

Stockholm den 26 januari 1961

John Lundberg
